

Imatges fotogràfiques de temàtica educativa en col·leccions i arxius públics i privats

Photographic images with educational themes in public and private collections and archives

Isabel Argerich

Institut del Patrimoni Cultural d'Espanya, Ministeri de Cultura

Data de recepció de l'original: novembre de 2009

Data d'acceptació: gener de 2010

ABSTRACT

This paper addresses the relationship between the technical evolution and social implementation of photography since it was invented in 1839 and the increasing number of educational images that were available throughout this period. It then lists the diverse documentary resources for the localisation of major national archives and collections that may contain photographs related to the topic under study and closely examines the collections in the Balearic Islands.

KEY WORDS: Photography, photographic processes, education, archive, collection, conservation, recovery, documentary resources, accessibility.

RESUM

El text aborda la relació entre l'evolució tècnica i implantació social de la fotografia des del seu descobriment el 1839 i l'increment del nombre d'imatges de temàtica educativa disponibles al llarg d'aquest temps. A continuació relaciona diversos recursos documentals per a la localització, en l'àmbit estatal, dels principals arxius i col·leccions

en els quals es poden conservar fotografies de la matèria que ens ocupa, dedicant especial atenció als fons corresponents a les Illes Balears.

PARAULES CLAU: fotografia, processos fotogràfics, educació, arxiu, col·lecció, conservació, recuperació, recursos documentals, accessibilitat.

RESUMEN

El texto aborda la relación entre la evolución técnica e implantación social de la fotografía desde su descubrimiento en 1839, con el incremento del número de imágenes de temática educativa disponibles a lo largo de este tiempo. A continuación relaciona diversos recursos documentales para la localización, en el ámbito estatal, de los principales archivos y colecciones en los que pueden conservarse fotografías de la materia que nos ocupa, dedicando especial atención a los fondos correspondientes a Baleares.

PALABRAS CLAVE: Fotografía, procesos fotográficos, educación, archivo, colección, conservación, recuperación, recursos documentales, accesibilidad.

Des de l'anunci del descobriment de la fotografia el 1839 es va considerar rellevant el valor de les aportacions que la nova tècnica podia oferir a un ampli espectre de l'activitat social. Entre altres possibilitats, el seu ús com a instrument per millorar l'educació i el coneixement va resultar evident tant als seus divulgadors com a les mateixes institucions d'investigació i educatives. De fet, superades les limitacions tècniques dels processos primigenis —daguerreotip i calotip— amb la introducció de les plaques de col·lodió i els positius a l'albúmina el 1850, es comencen a crear col·leccions fotogràfiques amb finalitat educativa.

No obstant això, van haver de passar diverses dècades des del descobriment del nou mitjà fins que els diferents components del sistema educatiu: comunitat escolar, edificis, activitats etc., comencessin a ser en si mateixos objectiu i contingut fotogràfics. Els procediments tècnics emprats al llarg del segle XIX eren completament artesanals i bastant laboriosos. Així mateix, la baixa sensibilitat de les emulsions emprades en l'època requeria llargs temps d'exposició, de manera que, si bé la fotografia era una tècnica excel·lent per a la reproducció de motius estàtics, no permetia captar figures en moviment. Com a resultat d'això, la producció fotogràfica en aquelles dècades d'implantació i

perfeccionament és discreta davant el desenvolupament que experimenta al llarg del segle XX.

Són anys d'implantació de la nova tècnica, en els quals l'objectiu de la càmera es dirigeix a les preses exteriors de vistes i monuments i a la reproducció d'objectes artístics, així com, principalment, a la realització de retrats d'estudi, gènere que arribarà a assolir un gran auge. Es produeix així mateix un desenvolupament de la comercialització internacional de fotografies, amb la creació d'establiments especialitzats, que distribueixen còpies dels seus clixés en un vast mercat. És el cas de J. Laurent (Garchizy, 1816 - Madrid, 1886),¹ que estableix el seu estudi a Madrid a la dècada de 1850 i forma un extens i valuós arxiu amb vistes d'Espanya i Portugal, de les quals oferia còpies mitjançant catàlegs comercials editats en castellà, francès, anglès i alemany.

En aquest temps es generalitza l'adquisició de fotografies per tot tipus de museus i biblioteques, moltes vegades amb finalitats educatives, i és un exemple d'aquest col·leccionisme primerenc el que duu a terme des de 1853 el Museu Victoria and Albert de Londres.² L'anomenat en aquells moments Museu South Kensington va ser un dels primers centres a incorporar la fotografia a la seva col·lecció pel seu valor potencial per a l'educació, especialment per a la millora de l'ensenyament del disseny industrial. Respon al desig de les escoles d'art del país tenir models de les millors peces d'art decoratiu. Per això es van fotografiar els objectes artístics que anaven integrant els fons del museu, formant al mateix temps un inventari fotogràfic d'aquests fons. Es van finançar campanyes fotogràfiques de monuments locals i forans, i s'adquiriren nombroses fotografies d'aquesta temàtica als establiments fotogràfics més destacats de l'època, entre d'altres a J. Laurent y Cía., de les obres del qual el Museu Victoria and Albert conserva una important col·lecció.

De manera semblant a la iniciativa del Victoria and Albert, encara que amb diferents finalitats, l'adquisició o l'encàrrec de fotografies es va incrementant gradualment a altres museus i institucions culturals europees: s'incorporen fotografies en expedients administratius de diversos tipus i, en alguns casos, s'inicia la creació, per part d'organismes oficials, d'arxius exclusivament fotogràfics. En aquestes col·leccions i arxius podem trobar orles fotogràfiques d'estudiants, retrats d'estudi de docents i alumnes i, de vegades, espais representatius en universitats i instituts. [Vegeu la fotografia número 1]

¹ GUTIÉRREZ, Ana. J. «Laurent, creador, innovador y maestro de la fotografía». LAURENT, J. *Jean Laurent en el Museo Municipal de Madrid. Retratos artistas plásticos*. Madrid: Museo Municipal de Madrid, 2005.

² HAWORTH-BOOT, Mark. *The Museum & The Photograph: Collecting Photography at the Victoria and Albert Museum 1853-1900*. Massachusetts: Sterling and Francine Clark Art Institute, 1998.

Tot i això, a causa de les limitacions tècniques que impediien captar figures en moviment, les fotografies de temàtica educativa realitzades a l'època del col·lodió i l'albúmina són escasses, i solen cenyir-se a captar centres d'ensenyament d'interès artístic. En constitueixen un exemple les poc més de seixanta imatges que J. Laurent dedica a aquest tema de les més de set mil corresponents al període d'activitat del fotògraf francès que es conserven.³ Aquestes ens mostren vistes exteriors de les universitats d'Alcalá de Henares, Barcelona, Salamanca i Valladolid, juntament amb el Col·legi Vell, el dels Irlandesos, el dels Escocesos i l'Antic de Sant Gregori de les dues darreres ciutats esmentades, així com de l'Acadèmia d'Artilleria de Segòvia i la de Guardiamarinas de Cartagena. Finalment, Laurent inclou a la secció «Tipos y costumbres» del seu catàleg fotogràfic una curiosa fotografia, *Costume de l'ancien étudiant espagnol*, realitzada cap a 1862, que plasma l'estereotip teatral d'estudiant vigent en aquella època. [Vegeu fotografia número 2]

A finals del segle XIX es produeix una profunda renovació tecnològica de la fotografia, que va resultar determinant per a la difusió i apropiació social d'aquesta tècnica: la industrialització del procés de fabricació de tots els productes fotogràfics, tant les plaques com els papers de còpia, i la introducció dels suports fotogràfics plàstics en substitució de les plaques de vidre. El procediment fotogràfic es fa més senzill, l'actuació de l'emulsió guanya en rapidesa, ja que els temps d'exposició es redueixen a dècimes de segon, i, encara que en general la fotografia segueix sent un producte exclusiu, se n'abareixen substancialment els costos. A causa d'això comencen a proliferar els estudis fotogràfics i augmenta el nombre de professionals dedicats a aquesta activitat, i s'amplia l'àmbit social susceptible de ser fotografiat, inclòs el de l'ensenyament. Entre els nombrosos exemples d'aquest tipus de galeries fotogràfiques, esmentem la que Pedro Menchón⁴ (1875-1955) estableix a Lorca (Múrcia) —les plaques de la qual es conserven a l'Arxiu Municipal d'aquesta localitat, juntament amb el fons Menchón Rodrigo i la col·lecció J. M. Bastida—, que va fotografiar classes de brodat i costura, va fer un descriptiu reportatge de l'asil per a nens San José de Calasanz cap a 1917 i va deixar testimoni de grups de nens i nenes vestits de primera comunió, disfressats per a funcions

³ L'obra de J. Laurent es conserva a l'Arxiu Ruiz Vernacci, IPCE (Ministeri de Cultura). La seva denominació prové del llinatge del darrer propietari particular d'aquest arxiu fotogràfic, fins a la seva adquisició per part de l'Estat l'any 1975.

⁴ *Pedro Menchón (1875-1955)*. Murcia: CEHIFORM - Consejería de Cultura, Educación y Deportes de la Región de Murcia, 2007.

escolars o integrant la banda municipal, fins i tot de Narciso Yepes nen tocant la guitarra.

Comença a ser habitual, aquells anys, recórrer al fotògraf professional per al retrat de grups d'escolars i, de vegades, de les instal·lacions educatives. La composició de moltes d'aquestes fotografies mostra habitualment el grup de nens situat al voltant del mestre, o el religiós docent a la porta de l'escola. Es localitzen, així mateix, alguns reportatges sobre edificis i instal·lacions, generalment de centres educatius de nova construcció, com l'Escuela de Anormales establerta a Madrid o l'avançat Instituto Internacional de Señoritas, a la mateixa ciutat,⁵ dels quals tenim un ampli reportatge a l'Arxiu Moreno. [Vegeu fotografies número 3 i 4]

Molt ben relacionat amb l'esfera cultural madrilenya, Mariano Moreno (Miraflores de la Sierra, Madrid, 1865-1925)⁶ rep, poc després de la inauguració de l'Instituto, l'encàrrec de fotografiar el nou centre. A les seves plaques queda reflectit un espai educatiu molt diferent de l'habitual d'aleshores: aula de química, de pintura, instal·lacions esportives, biblioteca, etc., i deixen valuosa constància visual d'una de les institucions pioneres en la renovació de l'ensenyament. [Vegeu fotografies número 5, 6 i 7]

La pràctica de la fotografia d'aficionat s'estén també entre membres de les capes més cultivades de la societat, per reflectir-ne l'entorn o els llocs visitats en viatges i excursions culturals; de vegades es capta l'escola del lloc i els alumnes. Així succeeix en les fotografies realitzades per Eulalia Abaitua (Bilbao 1853-1943), de la qual el Museo Arqueológico, Etnográfico e Histórico Vasco de Bilbao en conserva l'arxiu, o per Aurelio de Colmenares y Orgaz, comte de Polentinos (Madrid, 1873-1947), les plaques del qual, principalment estereoscòpiques, han estat donades recentment a l'Estat i dipositades a l'IPHE, o en el fons fotogràfic de Pedro Brey Guerra (A Estrada, Pontevedra, 1889-1967),⁷ mestre de professió, que va crear un interessant arxiu amb retrats dels veïns i imatges de diverses activitats —incloses nombroses preses de les aules escolars i els alumnes— captades a les diferents poblacions on va exercir la docència.

⁵ DE ZULUETA, Carmen; MORENO, Alicia. *Ni convento ni college. La Residencia de Señoritas*. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes (CSIC), 1993.

⁶ SEGOVIA, Eduardo; ZARAGOZA, Teresa. «Mariano Moreno, fotógrafo de arte». *Goya 1900. Catálogo ilustrado y estudio de la exposición en el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes*. Madrid: Ministerio de Cultura, 2002.

⁷ *Pedro Brey. A Parroquia retratada*. A Coruña: Xunta de Galicia - Universidade de Santiago de Compostela, 2004.

El conjunt de les fotografies de Brey va ser donat per la seva família al Centro Galego de Artes da Imaxe.

Els avenços fotogràfics esmentats es consoliden amb la introducció, a partir de 1925, de les càmeres portàtils de pas universal, les mítiques Leica i Contax, i el rodet de pel·lícula de 35 mm. Tot això obre una nova època d'expansió del medi fotogràfic, i de predomini de la imatge com a vehicle de comunicació en tots els àmbits socials, que va conduir al fet que el segle XX sigui definit com «el segle de la imatge». S'incrementa notòriament el nombre de professionals de la fotografia i es produeix un ampli progrés de la premsa il·lustrada, amb el consegüent desenvolupament del fotoreportatge i la creació d'importants arxius gràfics i agències. Entre aquestes agències esmentem l'Agència EFE,⁸ establerta des de 1939 amb fons recopilats anteriorment i els de l'adquirida Agència Fabra, als quals va afegir amb posterioritat els de l'Agència Fidel —l'arxiu fotogràfic del qual constitueix avui dia un referent destacat per a la localització d'imatges de tema educatiu. Així com l'arxiu fotogràfic del diari *ABC*, capçalera de diverses publicacions il·lustrades des de començaments del segle XX, que té un valuós fons d'imatges. De la mateixa manera, prolifera el nombre dels aficionats al mitjà, i es generalitza la incorporació d'imatges en arxius, museus i col·leccions. Finalment, comença a ser habitual la presència en gairebé tots els domicilis particulars de fotografies familiars agrupades en capsos o en àlbums.

Existeixen, lògicament, en molts d'aquests conjunts d'imatges, aquelles que reflecteixen diversos aspectes de la realitat educativa des de començament del segle XX. Aquestes solen trobar-se disperses entre fons de temàtica variada, la qual cosa augmenta la dificultat per localitzar-les. Per exemple, les fotografies que capten les iniciatives per la difusió de la cultura en l'àmbit rural dutes a terme per les Missions Pedagògiques entre 1931 i 1936, realitzades en la seva major part per dos dels seus integrants, José Val del Omar i Gonzalo Menéndez-Pidal,⁹ es conserven al Centre de Documentació de la Residencia de Estudiantes (Madrid), en un àlbum d'emocionant i descriptiu contingut visual. No obstant això, també guarden imatges soltes d'aquesta activitat els fons de la Biblioteca Nacional, Arxiu General de l'Administració, Arxiu Històric Nacio-

⁸ SÁNCHEZ VIGIL, Juan Miguel. *El universo de la fotografía, prensa, edición, documentación*. Madrid: Espasa, 1999.

⁹ *Val del Omar y las Misiones Pedagógicas*. Madrid: Comunidad Autónoma de la Región de Murcia - Residencia de Estudiantes, 2003.
OTERO, Eugenio; GARCÍA ALONSO, María. *Las Misiones Pedagógicas 1931-1936*. Madrid: Residencia de Estudiantes - SECC, 2006.

nal, Arxiu del Patronat Carmen Conde - Antonio Oliver (Cartagena) i diverses col·leccions particulars. Els fons de la Residencia contenen, així mateix, les imatges de diversos instituts i grups escolars del fons Ángel Llorca, i l'arxiu del Museo Pedagógico, que a penes conté documentació fotogràfica.¹⁰

L'extensió de la pràctica fotogràfica i del seu ús social des de mitjan segle XX s'ha vist notòriament reforçada amb la tercera revolució tecnològica experimentada: la introducció de la imatge digital a la dècada de 1980, que substitueix els components fotoquímics de la imatge analògica per impulsos electrònics en el seu visionat en pantalla i per impressions digitals en el cas de les còpies en paper. Transformació que ha convertit en obsoleta la fotografia química, i ens ha conduït en molt poc temps a l'omnipresència de la imatge digital. Especialment amb la seva incorporació a la telefonia mòbil, amb la multiplicació fins a límits insospitats del nombre de càmeres fotogràfiques i dels diferents estrats socials que les fan servir per captar les realitats més diverses, així com amb la facilitat que per a la difusió i l'intercanvi d'imatges ha suposat la creació d'Internet.

Atès el vertiginós desenvolupament de la fotografia digital, el repte que planteja la nova tecnologia se situa en la conservació d'aquestes imatges de creació recent, per preservar la memòria fotogràfica del nostre temps. No obstant això, les característiques i possibilitats de la imatge electrònica suposen una notable ajuda per a la formació i difusió de la memòria visual, concretament de la història de l'educació en les dècades passades, com és possible apreciar gràcies a la implantació i l'adopció d'aquests recursos electrònics experimentades en tot tipus d'institucions mitjançant la digitalització dels arxius fotogràfics creats amb imatges fotoquímiques al llarg del segle XX.

Aquesta informació electrònica, entre la qual destaca la creixent disponibilitat en la xarxa d'accés a bases combinades de dades i imatges, es nodreix d'un treball previ de recuperació, catalogació i conservació de nombrosos arxius fotogràfics privats creats des del descobriment d'aquesta tècnica. Les iniciatives de recuperació de fons històrics d'imatges, portades a terme o bé per les institucions públiques, mitjançant donació o adquisició, o bé per les mateixes entitats privades generadores d'alguns d'aquests fons, mostren el reconeixement social del valor rememoratiu, documental i probatori contingut en les imatges fotogràfiques.

¹⁰ Agraïxo a Miguel Jiménez, director del Centre de Documentació de la Residencia de Estudiantes, la informació que m'ha facilitat en aquest aspecte.

En l'àmbit estatal, la font més destacada de referències sobre recursos electrònics generals per a la localització de possibles imatges que il·lustrin i documentin l'evolució de l'ensenyament se situa en les bases de dades elaborades pel Centre d'Informació Documental d'Arxius (CIDA), del Ministeri de Cultura. A les seves pàgines web hi ha útils recursos de lliure accés: comprenen el Portal d'Arxius Espanyols (PARES), el Cens guia d'arxius d'Espanya i Iberoamèrica, el catàleg de la xarxa d'arxius estatals gestionats pel Ministeri de Cultura i, finalment, la Guia de fonts documentals, amb possibilitat de cerca temàtica. Entre els centres de referència inclosos en aquestes bases de dades destaquen els arxius públics de titularitat estatal o autonòmica, que conserven documents d'origen administratiu i també privat: personals, nobiliaris, eclesiàstics, d'associacions o partits, etc. Tot i que, per ara, la major part d'aquests centres no han abocat les imatges dels seus arxius a la xarxa, pot ser fàcil consultar-los mitjançant accés a les seves pàgines web i al correu electrònic.

Excedeix la finalitat d'aquest article fer una dilatada relació de les institucions en l'àmbit estatal en les quals es poden localitzar fons fotogràfics relatius a educació, per la qual cosa n'esmentarem una petita mostra, com a reflex de l'ampli espectre de possibilitats que ens ofereix la recerca en aquest terreny.¹¹ Esmentem, en primer lloc, per la varietat i el possible interès de les fotografies que conté, l'Arxiu General de l'Administració (AGA), situat a Alcalá de Henares (Madrid), on es localitzen imatges de construccions escolars després de la guerra a l'arxiu de la Direcció General de Regions Devastades i nombroses fotografies de l'arxiu de la Delegació Nacional de la Secció Femenina, creada el 1937 per a la formació de la «dona espanyola», seguint un programa ideològic que hi ha quedat plasmat. Conserva, així mateix, destacats arxius fotogràfics de la Cadena de Prensa del Movimiento, com d'*Arriba*, *Mundo Gráfico* o *La Esfera*, i dos arxius fotogràfics privats: el creat amb la signatura Alfonso, que reflecteix usos i costums de les primeres dècades del segle XX, i l'agència d'informacions gràfiques Torremocha, dedicada principalment a il·lustrar el món de l'espectacle.

És possible també localitzar imatges sobre el tema que ens ocupa als diversos arxius històrics, com és ara l'Arxiu Nacional de Catalunya, que conserva les col·leccions Gaspar i Serra, del Comissariat de Propaganda de la Generalitat

¹¹ MUÑOZ, Maite. «El patrimonio fotográfico. La fotografía en los archivos». RIEGO, Bernardo (coord.). *Manual para el uso de archivos fotográficos: Fuentes para la investigación y pautas de conservación de fondos documentales fotográficos*. Santander: Universidad de Cantabria - Ministerio de Educación y Cultura, 1977.

També, SÁNCHEZ VIGIL. *Op. cit.*

i de diversos diaris. Passa el mateix amb els arxius generals de les administracions autonòmiques, entre altres, el pertanyent a la comunitat autònoma de Madrid, amb l'arxiu gràfic de Santos Yubero, així com amb una gran varietat d'institucions de titularitat pública, entre les quals esmentem l'Hemeroteca Municipal de Sevilla, que ha recuperat nombrosos arxius gràfics de reporters de premsa: Rengel, Gelán, José Serrano i Cecilio Sánchez del Pando. Hi ha l'Arxiu del Museu Municipal de Madrid,¹² amb fotografies d'aquesta temàtica realitzades per Ferriz, Lacoste, Contreras o Pío,¹³ o, finalment, l'Arxiu de l'Ajuntament de Vitòria, que conserva les col·leccions de més d'una dotzena de fotògrafs tan coneguts com Guinea i Yanguas.

A aquests arxius fotogràfics s'uneixen els emplaçats en institucions especialitzades i museus com la Biblioteca Nacional, que conserva un esplèndid conjunt de fotografies indicades al catàleg publicat el 1989,¹⁴ els fons de RTVE, integrats, entre altres, per l'arxiu del diari *Pueblo*, i l'Institut del Patrimoni Cultural d'Espanya, IPCE del Ministeri de Cultura, on es poden consultar, entre altres, els arxius ja esmentats creats per J. Laurent durant la segona meitat del segle XIX i Mariano i Vicente Moreno a la primera meitat del segle XX i el de la firma Loty, en el període 1927-1936. O els arxius fotogràfics dels museus, entre els quals esmentem, per destacar-ne un dels més rics en la temàtica que ens ocupa, el Museu del Poble d'Astúries (Gijón). [Vegeu fotografies número 8, 9 i 10]

Un altre recurs documental remarcable per localitzar possibles referències el constitueix el *Llibre Blanc del patrimoni fotogràfic de Catalunya*,¹⁵ que dona notícia d'importants arxius en el seu àmbit en els quals podrien localitzar-se fotografies sobre educació, com els custodiats a la Biblioteca de Catalunya, l'Escola del Treball, l'Editorial Martín, l'Agrupació fotogràfica de Catalunya, el Centre Excursionista de Catalunya, l'Arxiu Mas, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i nombrosos arxius fotogràfics municipals i comarcals, entre els quals n'inclou dos de temàtica específicament educativa: l'Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya i l'Arxiu Històric de la Companyia de Jesús a Catalunya (Sant Cugat del Vallès).

¹² *Imágenes de Madrid (fondos fotográficos del Museo Municipal)*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid, 1984.

¹³ Entre aquestes fotografies del Museu Municipal de Madrid es localitzen les realitzades als divuit grups escolars edificats en aquesta ciutat entre 1931-1932, a partir del concert subscrit el 1926 entre el Ministeri d'Instrucció Pública i l'Ajuntament.

¹⁴ ORTEGA, Isabel (ed.). *150 años de fotografía en la Biblioteca Nacional*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1989.

¹⁵ ZELICH, Cristina. *Llibre Blanc del patrimoni fotogràfic de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Cultura, 1996.

Finalment, esmentem de manera especial la guia de recursos documentals sobre fotografies relatives a les Illes Balears: *Guia d'arxius, col·leccions i fons fotogràfics i cinematogràfics de les Balears (1840-1976)*, publicada per la Universitat de les Illes Balears i «Sa Nostra», Caixa de Balears, l'any 2004.

En aquesta completa guia les autores, Catalina Aguiló i Maria Josep Mulet, ofereixen fitxes sinòptiques amb dades precises que resumeixen les característiques principals de cada un dels fons i arxius inclosos, així com la seva localització, l'accessibilitat i el mitjà de contacte. Al pròleg d'aquesta obra Marie-Loup Sougez exposa: «esta guía constituye una obra mayúscula, fruto de la dedicación entusiasta de un grupo de especialistas, que abarca todo el archipiélago y ofrece una suma de información pocas veces acumulada». Efectivament, la Guia inclou pràcticament la totalitat dels arxius públics i privats de les Illes Balears que conserven fotografies. No solament aquells que guarden un gran nombre de fotografies, sinó també les petites col·leccions particulars, als quals afegeix els arxius amb fotografies de les Balears emplaçats fora de les Illes, aspectes que posen en relleu la utilitat d'aquesta eina de referència, imprescindible per a la localització de fotografies sobre l'ensenyament en aquest àmbit geogràfic.

Són nombrosos els arxius de les Illes Balears amb fotografies de temàtica educativa indicats a la Guia: l'Arxiu del Regne de Mallorca (Palma), que conserva els fons Maria del Roser Fuster Miró-Granada, amb imatges de vida quotidiana i entreteniments, i els fons del Movimiento des de 1938 a 1963; l'Arxiu General del Consell de Mallorca, al Centre Cultural de la Misericòrdia (Palma), amb vistes d'instal·lacions escolars; la biblioteca de la Fundació Bartomeu March (Palma), que guarda fotografies del període 1905-1927 sobre educació, excursions escolars, etc.; i l'Arxiu Històric de la Universitat de Balears (Palma), que conserva fons procedents principalment de l'Escola de Formació del Professorat d'EGB i retrats de grup de l'Escola de Magisteri de Palma i de l'Escola de Pràctiques de l'Ensenyament, així com l'interior del centre de l'escola Normal de Mestres.

A aquests arxius s'uneixen els de centres de primer i segon ensenyament, entre els quals esmentem l'arxiu fotogràfic de l'Institut d'Ensenyament Secundari Joan Alcover (Palma), l'Arxiu de la Casa Mare de la congregació de religioses de la Puresa de Maria Santíssima (Palma), amb fotografies des de 1865 sobre educació, celebracions escolars, retrats docents i grups escolars, o l'Arxiu fotogràfic del col·legi La Salle d'Alaior (Menorca), compost per més de tres-centes imatges des de 1910 fins a l'actualitat relatives a l'ensenyament, amb les quals l'Ajuntament de la localitat va organitzar l'any 2001 l'exposició *L'educació a Alaior*.

Es conserven, així mateix, fotografies de temàtica educativa a les col·leccions particulars: Joan Llabrés Vanrell (sa Pobla, Mallorca), amb vuit-centes imatges realitzades entre 1900-1960 sobre vida quotidiana, entre les quals trobem, per exemple, la inauguració de l'Escola Graduada de sa Pobla el 1929 per Primo de Rivera, al costat de retrats de grups escolars, activitats esportives, etc.; Leonard Muntaner (Palma), amb mil fotografies d'entre 1875 i 1975; Margarida Caules, amb similar nombre de fotografies de 1910-1980; o Pau Reynés (Lloseta, Mallorca), així com els arxius dels fotògrafs Antonio Domínguez Ferrero, que sota la signatura Foto Raymar fotografia Eivissa des de 1955, i Bartomeu Ordines Fuster, que realitza dues mil imatges de Palma entre 1920 i 1970.

Com es pot apreciar, tot i que no abunden els arxius i col·leccions dedicats específicament a mantenir la memòria visual del món de l'ensenyament, són nombrosos i variats aquells en els quals poden localitzar-se imatges d'aquesta temàtica. S'afegeix a aquest increment el creixent interès per part de les administracions per recuperar i posar a disposició pública els seus fons documentals i fotogràfics, així com diverses iniciatives portades a terme per aquestes administracions o fins i tot els mateixos centres educatius, per incorporar als seus fitxers les fotografies conservades als àlbums familiars sobre la vida escolar dels seus membres: imatges de grup en acabar el curs, de les excursions, d'activitats esportives o culturals, retrats individuals al costat del globus terraquí, etc., que constitueixen records parcials de l'esdevenir individual i que, un cop reunits, cobren una nova dimensió, en transformar-se en memòria visual del conjunt socioeducatiu al llarg del temps. [Vegeu fotografia número 11]

Fotografia nº 1

Mestres i grup d'alumnes del Col·legi de senyoretes de San Julián, Gijón.
Fotògraf: J. David, 1881-82. Museu del Poble d'Astúries.

Fotografia nº 2

Costume de l'ancien étudiant espagnol. Fotògraf: J. Laurent, cap a 1862.
Arxiu Ruiz Vernacci, IPCE, Ministeri de Cultura.

Fotografia nº 3

Grup d'escolars de diferents edats d'Astúries. Fotògraf: Feliciano Pardo, cap a 1910.
Museu del Poble d'Astúries.

Fotografia nº 4

Aula de l'Escola d'Anormals, Madrid. Fotògraf: Mariano Moreno, cap a 1918.
Arxiu Moreno, IPCE, Ministeri de Cultura.

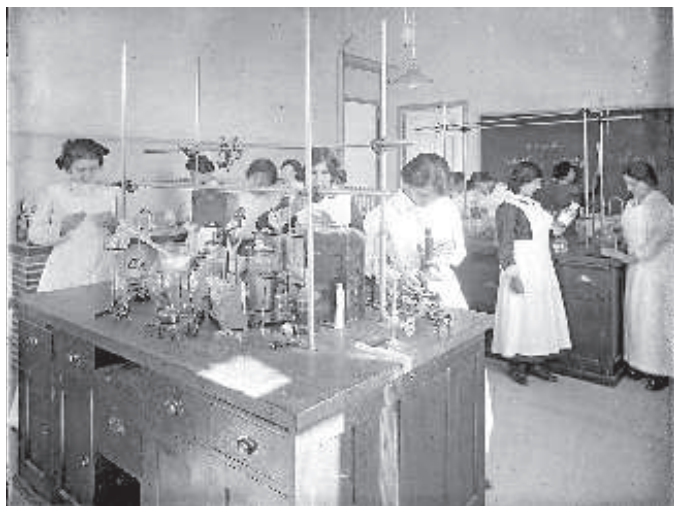
Fotografia nº 5

Una classe de l'Institut Internacional de Senyoretas, Madrid. Fotògraf: Mariano Moreno, cap a 1912-1915. Arxiu Moreno, IPCE, Ministeri de Cultura.

Fotografia nº 6

Biblioteca de l'Institut Internacional de Senyoretas, Madrid. Fotògraf: Mariano Moreno, entre 1912-1915. Arxiu Moreno, IPCE, Ministeri de Cultura.

Fotografia nº 7

Laboratori de química de l'Institut Internacional de Senyoretas, Madrid.

Fotografia: Mariano Moreno, entre 1912-1915. Arxiu Moreno, IPCE, Ministeri de Cultura.

Fotografia nº 8

Nenes d'una colònia escolar a la platja de Gijón, 1926. Fotògraf: Constantino Suárez.

Museu del Poble d'Astúries.

Fotografia nº 9

Nens d'una colònia escolar madrilenya a la platja de Gijón, 23 d'agost de 1932.
Fotògraf: Constantino Suárez. Museu del Poble d'Astúries.

Fotografia nº 10

Mestre i alumnes a la porta de l'escola, Astúries. Fotògraf: Eugenio Chevin, cap a 1920.
Museu del Poble d'Astúries.

Foto nº 11

Retrat d'alumna de l'Escola Nacional de nenes a Santullano (Astúries).
Mestra Dona Aurora Díaz, curs 1955-56. Fotògraf: E. Utrilla. Museu del Poble d'Astúries.